

В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Перспективи відродження молочного скотарства на Черкащині

Молочне скотарство – традиційно важлива й невід’ємна галузь сільського господарства, ступінь розвитку якої є однією з ознак прогресу в розвитку сільськогосподарської сфери в цілому. Молочній галузі також відводиться важлива роль у забезпеченні населення молоком і молочною продукцією. Однак на нинішньому етапі галузі виробництва та переробки молока регіону опинилися у складній ситуації. Поступове скорочення поголів’я корів вплинуло на обсяги виробництва й продажу молока, змінилися структура та асортимент виробництва молочної продукції, суттєво зменшились обсяги споживання молока й молочної продукції. Так, у 2010-2011 роках обсяги споживання скоротилися до чи не найнижчого рівня за останні півстоліття. Поступово погіршується зовнішньоторговельний баланс у молочній групі за рахунок нарощування обсягів імпорту продукції. Більше того, за рядом товарних позицій Черкащина, як до речі й Україна, опинилася перед загрозою пере-

творитися з традиційного експортера на нетто-імпортера продукції.

Мета статті – оцінити поточну ситуацію в молочному скотарстві регіону, вивчити досвід підтримки і регулювання галузі в інших країнах, що є провідними виробниками молока у світі, проаналізувати заходи державної політики щодо галузі, що застосовуються в Україні, та напрацювати пропозиції з метою поліпшення регулювання й підтримки молочного скотарства.

Проблемам розвитку останнього, формуванню ринку молока і молочних продуктів присвячено багато наукових досліджень. Важливими серед них є наукові розробки П. Березівського, В. Бойка, Д. Вінничука, М. Ільчука, Д. Крисанова, Т. Мостенської, В. Пабата, Н. Сеперович, О. Шпиचाка й ін. Водночас варто зазначити, що соціально-економічні чинники, від яких залежить розвиток галузі, а отже, і ринку молока, знаходяться у динамічному стані та потребують комплексного дослідження.

У цілому результати роботи галузі молочного скотарства Черкащини за останнє десятиріччя незадовільні. Протягом 2001-2011 років частка молока в загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства зменшилася з 13,6 до 7,1%, поголів’я корів у всіх категоріях господарств регіону скоротилося більше ніж у п’ять разів – із 476,0 тис. гол. у 2000 році до 93,6 тис. гол. на початок 2012 року. Проте обсяги виробництва молока за той же період зменшилися всього на 7,6% і становили в 2011 році 463,8 тис. т. Негативні тенденції збереглися й у поточному році. Порівняно з минулим роком за січень-липень 2012 року поголів’я корів у всіх категоріях госпо-

дарств скоротилося на 1,6%, а виробництво молока, навпаки, зросло на 5,4%. Пояснюється це в основному підвищенням продуктивності корів.

Про розвиток молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкащини свідчать дані таблиці 1.

1. Розвиток молочного скотарства Черкащини*

Рік	Усі категорії		СГП			Частка СГП, %	
	поголів'я корів, тис. гол.	виробництво молока, тис. т	поголів'я корів, тис. гол.	виробництво молока, тис. т	удій на корову, кг	у поголів'ї корів	у виробництві молока
1990	308,5	1009,7	251,6	834,3	3185	81,6	82,6
1995	273,9	727,4	197,1	508,4	2528	71,9	69,9
2000	476,0	499,1	109,8	241,3	2389	58,2	48,3
2005	281,8	518,7	51,5	191,9	3732	39,7	37,0
2006	131,1	515,6	47,2	191,7	3866	39,3	37,2
2007	121,1	501,8	45,2	185,8	4078	39,0	37,0
2008	113,8	493,6	45,5	187,1	4271	42,9	37,9
2009	106,1	491,0	45,5	206,9	4561	45,3	42,1
2010	100,5	478,9	45,4	211,3	4823	45,2	45,1
2011**	93,6***	463,8	45,8***	220,4	4946	47,5	47,7

* Сільське господарство Черкащини 2010. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2011. – 254 с.

** Стан сільського господарства Черкаської області у 2011 році. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – Експрес-випуск. – № 4 від 16.01.2012 р.;

*** На кінець 2011 р.

СГП – сільськогосподарські підприємства.

У секторі великотоварного виробництва Черкащини, представленого сільськогосподарськими підприємствами, скотарство традиційно було однією з галузей, яка мала чи не найбільший спадок, що залишився після колишнього Радянського Союзу. На початок 90-х років у них розміщувалося близько 1,15 тис. молочних ферм із загальним поголів'ям корів понад 250 тис. гол. та щорічним валовим надоем молока понад 830,5 тис. т, або 83% від загального обсягу виробництва молока Черкащини. На кінець 2011 року в сільськогосподарських підприємствах залишилося близько 280 діючих молочних ферм із поголів'ям корів у 45,8 тис. гол. Загальні надої молока в цих підприємствах у 2011 році становили 220,4 тис. т – 47,7% від загального обсягу виробництва молока регіону.

Безумовно, скорочення поголів'я корів та обсягів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах на початку й усередині 90-х років було цілком зрозумілим. Загальні кризові явища в сільському господарстві та економіці країни, падіння купівельної спроможності населення, обмеженість державної підтримки галузі, інші фактори призвели до стрімкого зменшення поголів'я

худоби. Лише за перше десятиріччя незалежної України поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах Черкащини скоротилося на 141,8 тис. гол., або майже у 2,5 раза. Обсяги виробництва молока за той же період зменшилися майже на 600 тис. т, або в 3,5 раза.

Із 599 сільськогосподарських підприємств регіону молочним скотарством у 2011 році займалися лише 199 (табл. 2). Причому кожне третє підприємство регіону мало поголів'я корів до 100 гол., а лише 12,6% – понад 500 гол.

У подальшому темпи скорочення молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах дещо призупинились, але в цілому не змінили загальний екстенсивний напрям розвитку. І це незважаючи на активний розвиток молокопереробної галузі. Так, на початку 2000 року молочна промисловість мала найвищі темпи щорічного росту серед усіх галузей харчової промисловості. Крім того, із загальної кількості іноземних інвестицій, залучених у харчову промисловість, понад 20% було спрямовано саме в молокопереробну галузь.

2. Групування сільськогосподарських підприємств Черкащини за кількістю корів на 01.01. 2011 р.

Показник	Од.	До загальної кількості, %	Кількість поголів'я		Вироблено молока	
			гол.	до загальної кількості, %	т	до загальної кількості, %
Підприємства, які мали поголів'я корів	199	45,4 100,0	45271	100,0	211311,2	100,0
З них мали, голів:						
до 20	29	14,5	248	0,6	781,4	0,4
21–49	17	8,5	621	1,3	2448,7	1,1
50–99	21	10,6	1565	3,5	5524,9	2,6
100–499	107	53,8	24582	54,3	101860,5	48,2
більше 500	25	12,6	18255	40,3	100695,7	47,7

Незважаючи на статус однієї з найбільш перспективних та потенційно інвестиційно-привабливих галузей сільського господарства, розвиток великотоварного молочного скотарства в останнє десятиріччя на Черкащині так і не набрав обертів. Однією з головних причин, що стримувало цей процес, можна вважати відсутність спільної для виробника молочної сировини й переробника довгострокової стратегії розвитку молочної галузі. І це не дивно, зважаючи, що великий проміжок часу щорічні потреби молокопереробної галузі у молочній сировині не перевищували 30% від загальних обсягів надойів молока. Не відчувачи дефіциту в молочній сировині, переробник диктував рівень цін попиту, компенсуючи нестачу пропозиції молока від великотоварних виробників

сировиною, що вироблялася в особистих селянських господарствах. Викривлення кривої попиту/пропозиції в бік пропозиції вело до зниження закупівельних цін на молоко для сільгоспвиробника. Ситуація ускладнювалася також сезонністю пропозиції молочної сировини і значними коливаннями закупівельної ціни. Як наслідок – молочне виробництво для сільськогосподарських підприємств відзначалося порівняно низькою прибутковістю порівняно з іншими галузями, особливо рослинництвом. У сукупності це призвело до скорочення загальних показників роботи галузі молочного скотарства в секторі великотоварного виробництва та значного підвищення собівартості молока (табл. 3).

3. Витрати на виробництво 1 ц молока за елементами в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області*

Елементи витрат	2006 р.		2007 р.		2010 р.		2011 р.	
	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%
Усього	80,34	100	110,24	100	201,16	100	235,22	100
Прямі матеріальні	53,57	66,7	74,27	67,4	133,5	66,4	156,00	66,3
з них: корми	37,06	46,1	53,05	48,1	94,74	47,1	113,23	48,1
нафтопродукти	5,49	6,8	6,19	5,6	9,80	4,9	11,41	4,9
послуги	3,44	4,3	4,46	4,0	6,10	3,0	7,47	3,2
решта матеріальних	7,58	9,5	10,71	9,7	2,36	0,1	23,90	10,1
Оплата праці	18,88	23,5	24,66	22,4	37,36	18,6	42,74	18,1
Інші прямі та загальновиробничі витрати – всього	7,93	9,8	11,3	10,2	30,26	15,0	36,48	15,6
з них:								
амортизація необоротних активів	2,50	3,1	3,01	2,7	9,62	4,8	10,0	4,3
відрахування на соціальні заходи	2,1	2,6	4,05	3,7	13,51	6,7	16,13	6,9
решта прямих та загальновиробничих витрат	3,37	4,20	4,24	3,8	4,76	2,4	10,40	4,4

*Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік». – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.

Як видно із даних таблиці 3, витрати сільськогосподарських підприємств на виробництво 1 ц молока за останні шість років зросли у 2,9 раза, хоч їх структура з роками практично не змінилася.

Лише на тлі дефіциту молочної сировини й високих закупівельних цін останніми кількома роками ситуація з молочним скотарством у сільськогосподарських підприємствах почала дещо виправлятися. Принаймні, вперше за часів незалежної України в 2009-

2011 роках спостерігалася тенденція до збільшення обсягів виробництва молока в підприємствах Черкащини, хоча й при загальному скороченні поголів'я корів. Збільшилася частка сільськогосподарських підприємств у загальному надходженні молока переробним підприємствам. Зросла продуктивність корів. Ряд компаній анонсували та зробили певні кроки по створенню нових тваринницьких комплексів молочного напрямку (табл. 4).

4. Основні результати діяльності сільськогосподарських підприємств Черкащини у галузі молочного скотарства*

Показник	1995	2000	2005	2007	2009	2011
Реалізація молока – всього тис. т	359	181	165	164	194	204
Рівень товарності молока, %	70,6	75,0	86,0	88,2	93,8	91,8
Середня закупівельна ціна, грн/т	167,6	552,5	1205,7	1812,1	1907,6	3165,3
Виручка від реалізації, млн грн	60,2	100,0	198,9	297,2	370,1	645,7
Маса прибутку, млн грн – усього	10,8	4,8	13,7	55,2	27,1	110,0
Повна собівартість 1 т молока, грн	137,6	526,2	940,5	1264,5	1668,4	2626,7
Рівень рентабельності, %	21,9	0,5	28,2	27,5	8,7	20,5

* Дані Державної служби статистики України у Черкаській області за відповідні роки.

Незважаючи на деяке поживавлення в галузі молочного скотарства Черкащини за останні п'ять років, все-таки 37,7% підприємств від загальної їх кількості одержали

мінусову рентабельність молока. Витрати на виробництво 1 ц молока в цих підприємствах у середньому майже вдвічі вищі середнього по регіону рівня (табл. 5).

5. Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності виробництва молока в 2010 р.

Підприємства з рівнем рентабельності, %	До загальної кількості підприємств, %	До загального обсягу чистого доходу (виручки), %	Рівень рентабельності, %	Собівартість виробництва продукції, грн за 1 ц
Збиткові	37,7	19,7	-37,5	388,88
0 – 5,0	11,8	8,9	2,2	226,55
5,1 – 10,0	6,3	7,9	7,0	225,79
10,1 – 15,0	6,3	7,4	12,2	211,71
15,1 – 20,0	4,7	6,0	17,3	201,56
20,1 і вище	33,2	50,1	48,7	171,13
Усього	100,0	100,0	17,9	201,40

Закони України «Про молоко та молочні продукти», «Про безпечність та якість харчових продуктів», інші нормативні акти не відповідають існуючим реальним вимогам і потребують кардинальних змін. Закон «Про молоко та молочні продукти» взагалі нині неіздатний. Прикладом є проведення атестації підприємств по виробництву й переробці молока, в результаті якої до Реєстру атестованих внесені всі господарюючі суб'єкти, що подали заявки. Крім того, даний Закон передбачає доплату за продане молоко вищого ґатунку за рахунок державного бюджету, але цього не відбувається.

Невідповідність стандартів міжнародним регламентам ще більше ускладнює ситуацію в галузі, яка в умовах членства України в СОТ та напередодні приєднання до Зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС не готова до гідної конкуренції зі світовими компаніями.

Рівень закупівельної ціни на молоко нині перевищує середній рівень європейської ціни. При цьому більшість переробних підприємств вже не можуть піднімати ціни на готову продукцію, бо це призводить до збитків. Такі види продукції, як масло тваринне, сметана, сир м'який відпускаються, як правило, за значно меншою оптовою ціною,

ніж вона складається. Найбільші підприємства—лідери ринку мають досить низьку рентабельність — від 2 до 5%, тоді як для розширеного відтворення виробництва вона повинна становити не нижче 15%.

Із 1998 по 2011 рік основним видом державної підтримки виробників молока була дотація сільськогосподарським товаровиробникам за продане молоко, виплату якої держава здійснювала через молокопереробні підприємства. Щорічні суми таких дотацій коливалися від 1 млрд до 1,8 млрд грн, але навіть така суттєва підтримка виробників молока не вплинула на поліпшення ситуації в молочній галузі, про що свідчать вищенаведені факти.

Незважаючи на критичну ситуацію в молочному секторі Черкащини, регіональний бюджет на 2012 рік передбачає менші кошти, ніж було раніше, на підтримку виробників молока.

Особливо наголошуємо на тому, що нові схеми підтримки виробників молока, які застосовуються з 1 січня 2012 року, є значно менш ефективними і прозорими. Адже важливо не лише те, скільки коштів виділяється, але й те, наскільки ефективно вони використовуються.

Україна в цілому та її регіони повинні запровадити ефективніші й прозоріші механізми підтримки виробників молока, які б гарантували їм справді однаковий доступ до коштів. Державні дотації слід спрямувати в основному на розвиток виробників молока. Оскільки терміни окупності проектів із розвитку ферм є тривалими, то основною проблемою, з якою стикаються ті, хто хоче збільшувати виробництво молока і знає як це зробити, є обмежений доступ до фінансових ресурсів. Тому це питання підлягає негайному вирішенню.

Слід зауважити, що зовнішньоекономічні показники ринку молока й молочних продуктів свідчать про зростання останніми роками імпорту молочних продуктів в Україну. Починаючи з 2009 року намітилася чітка тенденція до збільшення ввезення продуктів, які раніше майже не імпортували. Тільки за останні три роки з Республіки Білорусь було закуплено понад 45 тис. т продукції у вигляді масла вершкового, сирів, кисломо-

лочної продукції, сухого та згущеного молока.

В умовах ринкової економіки, якщо імпорт для регіону вигідний, то його здійснюватимуть. Але те, що відбувається нині, це переваги білоруських експортерів і втрати українських виробників. При щорічному суттєвому скороченні поголів'я та сезонному коливанні виробництва молока уникнути імпорту молокопродуктів майже нереально. Розрахунково у весняно-літній період надлишок молока становить в країні 1,2–1,3 млн т, з якого потрібно було б виробляти масло, сухе молоко, сири тверді для внутрішніх потреб і експорту. Але, на жаль, у державі не здійснюються належним чином інтервенційні закупки, не створюються запаси продуктів, за допомогою яких можна було б протягом року утримувати на споживчому ринку певний баланс. Таким чином, Україна й більшість її регіонів як експортоорієнтовані поступово можуть перетворитися в імпортерів молочних продуктів.

З огляду на вищенаведене необхідно¹:

спрямувати державну підтримку виробників молока на забезпечення можливостей їхнього розвитку, гарантувати при цьому вільний та однаковий доступ до фінансових ресурсів різноманітних категорій виробників;

доопрацювати Національний проект «Відроджене скотарство», залучивши експертів молочної галузі (як вітчизняних, так і міжнародних), провідних операторів ринку молока та молочних продуктів;

прийняти обласні програми розвитку молочного скотарства з частковим фінансуванням за рахунок обласних бюджетів;

лібералізувати імпорт високотехнологічного устаткування й приладів, що не виробляються в Україні, які використовуються при виробництві та переробці молока, звільненням від сплати мита й наданням відстрочки по сплаті ПДВ у момент ввезення на митну територію України або відтермінування її на період амортизації даного обладнання;

¹ Національний проект «Відроджене скотарство». — К.: Мінагрополітики України, НААН, 2011. — 32 с.

відпрацювати механізм своєчасного бюджетного відшкодування ПДВ при експорті молочної продукції;

удосконалити систему ціноутворення на вітчизняні продукти з оптимізацією торго-

вельних націнок при просуванні від виробника до споживача.

Національним проектом «Відроджене скотарство» передбачено також прогнозне виробництво молока у Черкаській області на період до 2015 року (табл. 6).

6. Прогноз виробництва молока в усіх категоріях господарств, тис. т*

Регіон	Потреба за нормами споживання	Фактично, 2011 р.	Рівень забезпеченості, %	Прогноз				Рівень забезпеченості, %
				2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Черкаська обл.	492	464	96	497	536	587	656	133
Лісостеп	6159	4635	75	4886	5262	5763	6432	104
Україна	17451	11085	64	11700	12600	13800	15400	88

* За фактичним виробництвом молока за регіонами України в 2010 році з урахуванням пропозицій ОДА по реконструкції та новому будівництву молочних ферм і комплексів у 2011–2015 рр.

Це далеко не повний перелік проблем, які потребують якнайскорішого розв'язання, величезний економічний потенціал галузі не використовується і на половину, надзвичайно низькою залишається якість тваринницької сировини.

Нині потенційні можливості збільшення виробництва молока та яловичини в господарствах населення Черкащини майже повністю вичерпані, фермерські господарства

практично не займаються молочним скотарством. На них припадає лише 1,4% загального поголів'я корів, близько 1% валового виробництва молока й до 1,4% яловичини.

За таких умов лише комплексний підхід до розв'язання існуючих проблем у скотарстві дасть змогу докорінно змінити ситуацію в цьому сегменті вітчизняного тваринництва в напрямі повного задоволення державних потреб.

Досліджено сучасний стан і перспективи відродження молочного скотарства в регіоні.

Исследованы современное состояние и перспективы возрождения молочного скотоводства в регионе.

An article studies the current state and future prospects for the revival of dairy cattle husbandry in Cherkassy region.

*

Н.Я. ЮРКІВ, кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу ДНУ "Академія фінансового управління"

Тенденції розвитку реального сектору економіки України в контексті зміцнення його економічної безпеки

Сучасний стан і перспективи подальшого розвитку української перехідної економіки визначаються гострими питаннями теоретичного переосмислення головних засад організації та стимулювання виробництва товарів і послуг, державного регулювання економіки. Ринкові трансформації й запровадження системи національних рахунків привели до суттєвої модифікації форм суспіль-

ного продукту у вигляді валового внутрішнього продукту, валового національного доходу, валового наявного доходу, реального сектору економіки тощо. Що ж до інших макроекономічних понять, передусім реального сектору економіки, то вони в більшості представлені у статистичних довідниках, підручниках, але їх верифікація в докумен-